

ф.м.

н.ч.

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

НЕГРЕБЕЦЬКИЙ ВЛАДИСЛАВ ВАЛЕРІЙОВИЧ



УДК 343.98

**ПЕРЕВІРКА ПОКАЗАНЬ ПІДОЗРЮВАНОВОГО НА МІСЦІ:
ТАКТИКА І ПСИХОЛОГІЯ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2005

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Формування демократичної та соціально орієнтовної державності в Україні пов'язано з перебудовою правоохоронних органів та удосконаленням кримінально-процесуальної діяльності органів досудового слідства і судів. Кримінально-процесуальне законодавство повинно відповідати європейським стандартам, сприяти утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини.

Важливим завданням кримінального судочинства є удосконалення порядку проведення слідчих дій, утворення найбільш оптимальної їх системи та підвищення ефективності її реалізації. Суттєву роль в системі слідчих дій відіграє перевірка показань на місці. Однак, вже протягом тривалого часу відбувається дискусія про її роль, місце та значення. На сьогодні проведення даної слідчої дії здійснюється в межах відтворення обстановки і обставин події (ст. 194 КПК України). По суті зазначена норма закону передбачає фактично проведення різних слідчих дій: слідчого експерименту і перевірки показань на місці. Тому в слідчій практиці не завжди розрізняють ці слідчі дії або проводять дії, які мають «гібридний» характер.

Висвітленню різних проблем щодо удосконалення слідчої діяльності присвячені праці відомих вчених процесуалістів і криміналістів: Т. В. Авер'янової, Ю. П. Аленіна, О. Я. Баєва, Р. С. Белкіна, І. Є. Биховського, О. М. Васильєва, А. І. Вінберга, А. Ф. Волобуєва, Ф. В. Глазиріна, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, А. В. Дулова, В. А. Журавля, Л. М. Карнєєвої, Н. І. Клименко, В. А. Колесника, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. І. Комісарова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, О. М. Ларіна, В. Г. Лукашевича, М. І. Порубова, В. В. Тищенко, С. А. Шейфера, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін. Приділялася певна увага й дослідженню особливостей проведення перевірки показань на місці. Зокрема розглядуваній проблематиці на рівні дисертаційних досліджень присвятили свої праці А. А. Андреев, Д. Д. Заяць, О. Б. Зозулінський, О. Г. Маслов, Л. О. Соя-Серко, В. М. Стратонов, В. М. Уваров, М. М. Хлинцов, О. В. Ципленкова, І. В. Чаднова. Разом з тим розробка тактико-психологічних основ перевірки показань підозрюваного на місці залишається майже не

дослідженою. Існує нагальна потреба й в упорядкуванні тактичних прийомів перевірки показань на місці та визначенні психологічних механізмів їх застосування.

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається необхідністю побудови тактики перевірки показань підозрюваного на місці, визначення ефективних тактичних прийомів та можливостей їх застосування у певних ситуаціях. Існує також необхідність в розробці та запропонуванні типових систем тактичних прийомів перевірки показань підозрюваного на місці. Зазначені обставини дозволили віднести проблематику, що розглядається, до актуальної.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною Цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів в умовах реформування правової демократичної держави» № 0186.0.099031. Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 27 листопада 1998 року, протокол № 2.

Мета і завдання дослідження. Дослідження має за мету проведення комплексного дослідження тактики і психології перевірки показань підозрюваного на місці.

Відповідно до вказаної мети були поставлені і вирішені такі завдання:

- 1) обґрунтувати необхідність існування самостійної слідчої дії – перевірки показань на місці та визначити її сутність;
- 2) дослідити інформаційну структуру перевірки показань на місці;
- 3) встановити особливості спілкування поміж учасниками при перевірці показань на місці;
- 4) розглянути можливості рефлексивної взаємодії між слідчим і особою, показання якої перевіряються;
- 5) дослідити можливості використання психології підозрюваного при перевірці показань на місці;
- 6) розглянути особливості підготовчого етапу до перевірки показань підозрюваного на місці;

7) виявити найбільш ефективні тактичні прийоми перевірки показань підозрюваного на місці;

8) дослідити ситуаційну обумовленість перевірки показань на місці;

9) розробити типові системи тактичних прийомів перевірки показань підозрюваного на місці.

Об'єктом наукового дослідження є: слідча діяльність, пов'язана із проведенням перевірки показань підозрюваного на місці.

Предметом дослідження є порядок та тактика проведення перевірки показань підозрюваного на місці, найбільш раціональні й ефективні тактичні прийоми здійснення цієї слідчої дії.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складають положення теорії пізнання і загальної теорії криміналістики. Під час дослідження було використано систему методів: формально-юридичний (для аналізу кримінально-процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів); функціональний (для визначення динаміки застосування тактичних прийомів та їх ситуаційної залежності); історичний (при аналізі розвитку різних підходів та дискусій щодо сутності перевірки показань на місці); системно-структурний (для розгляду окремих елементів тактики перевірки показань на місці та розробки систем тактичних прийомів); статистичний та соціологічний методи (під час аналізу й узагальнення протоколів відтворення обстановки і обставин події; у процесі анкетування і інтерв'ювання слідчих прокуратури та МВС України).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять: результати вивчення й узагальнення протоколів відтворення обстановки і обставин події у формі перевірки показань на місці за кримінальними справами про крадіжки, які були розглянуті судами протягом 2001 – 2004 рр. (узагальнено 200 протоколів); результати анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури та МВС України за спеціально розробленою програмою (опитано 150 слідчих).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автором вперше у вітчизняній юридичній літературі проведено комплексне дослідження тактико-психологічних основ перевірки показань підозрюваного на місці.

У дисертації пропонується низка нових концептуальних у

теоретичному плані і важливих у практичному відношенні положень, у тому числі:

1) визначено сутність та роль перевірки показань на місці в системі слідчих дій; виокремлено ознаки та запропоновано визначення поняття перевірки показань на місці;

2) обґрунтовано необхідність існування самостійної слідчої дії – перевірки показань на місці (запропоновано проект статті до КПК України, яка визначає процесуальний порядок проведення перевірки показань на місці);

3) вперше досліджено інформаційну структуру перевірки показань на місці; розроблено структурно-логічну схему одержання інформації під час перевірки показань на місці та визначені критерії класифікації такої інформації (за її природою, функціональним призначенням, характером відомостей);

4) встановлено особливості спілкування поміж учасниками при перевірці показань на місці (розширене коло суб'єктів спілкування; добровільність участі підозрюваного; використання невербальних засобів спілкування; сполучення безпосередньої й опосередкованої (матеріальною обстановкою місця події) взаємодії між слідчим та підозрюваним; неприпустимість навідних запитань і дій навідного характеру);

5) вперше розглянуто можливості рефлексивної взаємодії між слідчим і особою, показання якої перевіряються; зроблено висновок про доцільність застосування слідчим прийомів, заснованих на рефлексивному мисленні й управлінні під час перевірки показань підозрюваного на місці;

6) вперше визначено межі допустимості психологічного впливу в процесі перевірки показань підозрюваного на місці (вплив не може бути спрямований на примушування до участі в слідчій дії особи, показання якої перевіряються; вплив не повинен обмежувати самостійність дій цієї особи при демонстрації обстановки і окремих дій; не допускається передача їй інформації навідного характеру);

7) звернуто увагу на існування психологічних закономірностей поведінки підозрюваного під час перевірки його показань на місці; визначено чинники, що безпосередньо впливають на поведінку підозрюваного (психічний стан особи, мотиви участі в слідчій дії, несприятливі умови, у яких перебуває підозрюваний, вплив з боку

інших осіб, вплив захисної домінанти та ін.);

8) наголошено на проблему відмови підозрюваного від участі у перевірці показань на місці на різних етапах; зроблено висновок, що ризик відмови існує як до початку слідчої дії, так і безпосередньо при її проведенні; наведено рекомендації, спрямовані на зниження такого ризику;

9) розглянуто особливості підготовчого етапу до перевірки показань підозрюваного на місці; аргументується доцільність планування слідчої дії та запропоновано типову форму плану її проведення;

10) встановлено найбільш ефективні тактичні прийоми перевірки показань підозрюваного на місці;

11) акцентовано увагу на ситуаційну обумовленість тактичних прийомів; виокремлено типові ситуації перевірки показань на місці;

12) вперше доведена важливість комплексного застосування тактичних прийомів перевірки показань на місці та визначені підстави до їх систематизації; розроблені типові системи тактичних прийомів перевірки показань на місці (система тактичних прийомів, спрямована на уточнення місця та (або) маршруту, про які йшлося в показаннях; система, спрямована на перевірку поінформованості про обстановку на місці події; система, спрямована на уточнення динаміки події; система, спрямована на уточнення місця можливого виявлення «знарядь злочину»).

Практичне значення одержаних результатів. Наведені в дисертації положення, висновки і пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – як підґрунтя для подальшої розробки загальних проблем криміналістичної тактики та тактики слідчих дій;

- у правотворчості – з метою вдосконалення кримінально-процесуального законодавства;

- у практичній діяльності правоохоронних органів – як криміналістичні рекомендації щодо підготовки, організації та проведення перевірки показань підозрюваного на місці та застосування типових систем тактичних прийомів;

- у навчальному процесі – при викладанні курсу «Криміналістика», підготовці відповідних розділів підручників,

навчальних та довідкових посібників.

Апробація результатів дослідження. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, представлено й обговорено на її засіданнях, схвалено нею і рекомендовано до захисту.

Основні положення дисертації висвітлювалися на науково-практичній конференції «Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» (м. Харків, 19 листопада 1997 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей)» (м. Харків, 26-27 квітня 1999 р.); Міжнародному науково-практичному семінарі «Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність» (м. Харків, 11-12 травня 2001 р.); Науково-практичній конференції «Відповідальність за злочини проти громадської безпеки за новим кримінальним кодексом України» (м. Харків, 1-2 жовтня 2002 р.); Міжнародній науковій конференції «Методологічні проблеми правової науки» (м. Харків, 13-14 грудня 2002 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми криміналістики» (м. Харків, 25-26 вересня 2003 р.); Науково-практичній конференції «Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи» (м. Харків, 22-23 квітня 2004 р.).

Окремі пропозиції автора знайшли своє застосування у діяльності слідчих підрозділів прокуратури та МВС окремих областей України, що підтверджується відповідними актами.

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого під час проведення практичних занять з криміналістики.

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертаційному дослідженні, опубліковані автором у 7 статтях та тезах наукових доповідей (з них 3 наукові статті надруковані у виданнях, перелік яких затверджений ВАК України).

Структура дисертації. Загальний обсяг дисертації 197 с. Робота складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (268 найменувань) і 2 додатків (15 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, визначається предмет і завдання дослідження, його методологічна основа, наукова новизна, розкривається практична і теоретична значущість роботи, наведені дані про її апробацію.

Розділ перший **“Інформаційна сутність перевірки показань на місці”** складається із двох підрозділів. У підрозділі 1.1 **“Перевірка показань в системі слідчих дій”** визначено роль та ознаки даної слідчої дії. Автором сформульовані такі ознаки перевірки показань на місці: а) яскраво виражений перевірочний характер (слідча дія призначається для перевірки фактичних даних, що містяться в показаннях обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка про пов'язані з певним місцем обставини злочину); б) існування безпосереднього зв'язку між перевіркою показань на місці і допитом, що їй передує (дана слідча дія не може бути проведена без попереднього допиту, на якому отримується інформація, яка потребує перевірки); в) добровільний характер участі особи, показання якої перевіряються, у проведенні цієї слідчої дії; г) безпосередність прибуття з цією особою на місце, про яке вона повідомила у своїх показаннях; д) притаманність власного методу дослідження інформації з метою її перевірки, який дозволяє виявляти і відображати дані, недоступні будь-якому іншому способу одержання доказів, – зіставлення показань з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються. З урахуванням наведених ознак у дисертаційному дослідженні запропоновано наступне визначення поняття *перевірки показань на місці* – *самостійна слідча дія, яка являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час допиту (та (або) ідеальних слідів пам'яті), з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, з метою виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також встановлення нових фактичних даних. На підставі зіставлення перевірки показань на місці з іншими слідчими діями зроблено висновок, що вона являє собою не переплетіння окремих елементів інших слідчих дій, а становить самостійну слідчу дію з притаманною їй власною*

пізнавальною і процесуальною природою. При цьому дисертант не погоджується з іншими точками зору стосовно сутності перевірки показань на місці, відповідно до яких вона розглядалася як різновид іншої слідчої дії – слідчого експерименту (В.М. Стратонов), або як тактична комбінація (Д.Д. Заяць).

В дисертаційному дослідженні здійснено проведення аналіз ст.194 КПК України «Відтворення обстановки і обставин події», в межах якої можливе проведення перевірки показань на місці. Ця стаття КПК фактично передбачає комплексну (змішану, або «гібридну») слідчу дію. На думку автора, таке формулювання закону є незадовільним. У слідчій практиці інколи мають місце випадки проведення в порядку ст.194 КПК «гібридних» слідчих дій, які містять елементи слідчого експерименту й перевірки показань на місці. З цієї ж причини виникають проблеми при проведенні перевірок показань на місці, оскільки правові підстави і процедура слідчої дії чітко не визначені в законі. Зокрема, при проведенні анкетування слідчих прокуратури і МВС України було встановлено, що 24% опитаних пов'язують проблеми, що виникають при проведенні перевірок показань на місці, з незадовільною процесуальною регламентацією такої слідчої дії. В дисертації запропоновано проект норми статті КПК України, яка регламентує порядок проведення перевірки показань на місці.

У підрозділі 1.2 **«Інформаційна структура перевірки показань на місці»** проведено аналіз інформації під час перевірки показань на місці. Унікальність розглядуваної слідчої дії визначається специфікою її інформаційної структури, яка полягає в наступному: а) цільова спрямованість на перевірку раніше отриманих показань; б) складна структура одержуваної інформації; в) різна її природа; г) динамічність. При перевірці показань на місці джерелами інформації можуть бути як матеріальні сліди (в широкому розумінні), так і ідеальні сліди (сліди пам'яті людини). Автором запропонована структурно-логічна схема одержання інформації, яка, зокрема, охоплює: (а) показання, одержані під час допиту особи, показання якої перевіряються, (б) мисленевий образ в пам'яті цієї особи та (в) матеріальну обстановку на місці події. Зіставлення слідчим інформації з цих джерел за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються,

дозволяє йому одержати якісно нову інформацію, якій притаманне відбиття саме взаємозв'язку фактичних даних з цих джерел. У роботі запропоновано класифікацію інформації перевірки показань на місці за такими критеріями: 1) за природою (ідеальна, речовинна); 2) за функціональним призначенням (орієнтуюча, доказова); 3) за характером відомостей (перевірочна, нова (отримана вперше) інформація).

Розділ другий **«Психологічні особливості перевірки показань підозрюваного на місці»** складається з трьох підрозділів. У підрозділі 2.1 **«Перевірка показань на місці як процес спілкування»** акцентується увага на вербальному аспекті розглядуваної слідчої дії. Її призначення визначається отриманням інформації з джерела, в ролі якого виступає жива людина – носій ідеальних слідів. Тому в тактиці перевірки показань на місці існує потреба використовувати закономірності спілкування як методу при взаємодії з людиною-джерелом інформації. Встановлено особливості спілкування поміж учасниками при перевірці показань на місці (розширене коло суб'єктів спілкування; добровільність участі підозрюваного; використання невербальних засобів спілкування; сполучення безпосередньої й опосередкованої (матеріальною обстановкою місця події) взаємодії між слідчим та підозрюваним; неприпустимість навідних запитань і дій навідного характеру). Проаналізовано роль різних учасників при проведенні цієї слідчої дії. Наголошується на можливостях використання при перевірці показань на місці невербальних засобів спілкування з метою передачі інформації слідчому від особи, показання якої перевіряються (жести, просторове розташування сторін, пози, візуальний контакт, демонстрація). Зроблено висновок, що інформація, яка передається за допомогою зазначених невербальних засобів спілкування містить змістове навантаження і тому повинна фіксуватись під час проведення слідчої дії. Автор звертає увагу на доцільності використання фото- та відеозйомки при перевірці показань на місці. Запропоновано модель взаємодії слідчого з особою, показання якої перевіряються (підозрюваним), під час цієї слідчої дії, з якої видно, що така взаємодія є опосередкованою матеріальною обстановкою місця події. Обстановка може впливати на поведінку підозрюваного, причому слідчий використовує такий

вплив як з метою уточнення показань (завдяки можливості актуалізації підозрюваним забутих обставин події під впливом обстановки), так і для викриття неправди в показаннях. Специфіка процесу пізнання передбачає абсолютну самотійність демонстрації особою, показання якої перевіряються, місця події й її матеріальної обстановки. Дисертант підкреслює важливість заборони навідних запитань, а також аргументує необхідність заборони будь-яких підказок особі, показання якої перевіряються, про напрямок і маршрут руху. Пропонується ввести термін «навідні дії» (дії, за допомогою яких особі, показання якої перевіряються, передається раніше невідома інформація про маршрут пересування, розташування об'єкта або спосіб учинення окремої дії).

У підрозділі 2.2 «**Рефлексивна взаємодія при перевірці показань на місці**» досліджуються можливості використання методів рефлексивного мислення і управління. Проблеми застосування рефлексивного управління висвітлювалися в криміналістиці та юридичній психології головним чином стосовно допиту та обшуку. На думку автора, рефлексивне управління при перевірці показань на місці може використовуватися слідчим для вирішення таких завдань: 1) управління поведінкою підозрюваного; 2) прогнозування цієї поведінки; 3) побудови слідчим мисленої моделі поведінки підозрюваного у перебігу досліджуваної події; 4) планування майбутньої слідчої дії; 5) обрання тактичних прийомів, найбільш ефективних і доцільних у конкретній ситуації; 6) визначення мотивів участі підозрюваного у проведенні даної слідчої дії; 7) викриття неправди в показаннях; 8) запобігання відмови підозрюваного від продовження участі у перевірці показань на місці. Рефлексивне управління передбачає застосування слідчим засобів психологічного впливу на особу, показання якої перевіряються. В роботі сформульовані критерії допустимості засобів психологічного впливу стосовно перевірки показань на місці: 1) такий вплив не може бути спрямований на примушування особи, показання якої перевіряються, до участі в перевірці її показань на місці; 2) вплив не повинен обмежувати самотійність дій цієї особи при демонстрації обстановки і окремих дій; 3) не допускається передача їй інформації навідного характеру. При перевірці показань на місці слідчому надаються широкі можливості в рангу рефлексії.

Автор вирізняє наступні стадії використання рефлексивного мислення й управління при перевірці показань на місці: а) прийняття рішення про проведення слідчої дії; б) підготовка до проведення перевірки показань на місці; в) проведення зазначеної слідчої дії. Стосовно кожного з етапів визначені конкретні завдання використання рефлексії.

Підрозділ 2.3 «Роль психології підозрюваного під час перевірки показань на місці» присвячений вивченню психологічних основ взаємодії слідчого і підозрюваного при проведенні слідчої дії. Участь підозрюваного у проведенні перевірки показань на місці обов'язково має добровільний характер. Тому результативність такої слідчої дії багато в чому залежить від позиції, яку займе підозрюваний, його бажання брати участь у перевірці показань на місці. Автором виокремлено напрямки використання психології підозрюваного при перевірці показань на місці: (а) діагностика позиції підозрюваного, (б) прогнозування його поведінки, (в) обрання відповідного психологічного впливу, (г) оцінка отриманої інформації. В роботі акцентовано увагу на ролі захисної домінанти як чинника який істотно впливає на поведінку підозрюваного. Захисна домінанта визначає особливості, що зумовлюють поведінку підозрюваного при перевірці його показань на місці, серед яких автор виділяє психічний стан. При перевірці показань на місці у підозрюваного може мати місце широка амплітуда психічних станів (страх, фрустрація, стрес тощо). Іншим чинником, що визначає поведінку підозрюваного, є психологічний вплив оточуючої обстановки. Останній може викликати зміни у поведінці підозрюваного, причому як в позитивному, так і в негативному напрямку. У зв'язку з цим дисертант вважає за доцільне використовувати спостереження за поведінкою підозрюваного. В роботі досліджується проблема ризику відмови підозрюваного від участі у перевірці показань на місці, а також від раніше даних показань. При проведенні анкетування слідчих прокуратури і МВС України 72,7 % респондентів указали, що в їх практиці мали місце випадки відмови підозрюваного (обвинуваченого) від участі в перевірці показань на місці. З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії автором пропонується перевіряти показання на місці негайно після їх одержання.

Розділ третій «**Тактичні прийоми перевірки показань підозрюваного на місці**» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 3.1 «**Підготовка до перевірки показань на місці**» визначаються особливості підготовчого етапу до проведення слідчої дії. Зроблено висновок про необхідність розмежування стадій прийняття рішення про проведення перевірки показань на місці і безпосереднє підготовку до неї. В роботі зазначається, що для проведення даної слідчої дії необхідні такі умови: 1) отримані показання вимагають їх перевірки або уточнення; 2) за допомогою інших слідчих дій це зробити неможливо; 3) підозрюваний згодний взяти участь у перевірці; 4) особа, показання якої перевіряються, запам'ятала обстановку і зможе впізнати й показати місце, про яке вона повідомила у своїх показаннях; 5) обстановка на місці не зазнала змін, які б перешкождали упізнаванню. До підготовчих заходів збирання та аналіз інформації, яке повинно охоплювати: 1) аналіз показань раніше допитаної особи; 2) вивчення інших матеріалів кримінальної справи; 3) аналіз інформації з оперативних джерел; 4) проведення інших заходів. Звернуто увагу на особливості допиту особи, чиї показання перевірятимуться. Автор не погоджується з точкою зору щодо необхідності проведення додаткового допиту особи, чиї показання перевірятимуться, при підготовці до цієї слідчої дії. Дискусійним, на думку дисертанта, є рекомендації про необхідність проведення в процесі підготовки попереднього огляду. Проведення такого огляду вимагає певного часу; якщо перевірятимуться на місці показання підозрюваного, то існує ризик його відмови від участі у проведенні слідчої дії. Тому перевірку необхідно проводити відразу ж після одержання згоди підозрюваного. В роботі аргументується необхідність підготовки учасників слідчої дії. Наголошується на доцільності проведення «інструктажу», який повинен охоплювати не тільки технічну сторону проведення слідчої дії, а й інформування учасників про порядок її проведення. Зроблено висновок про необхідність планування перевірки показань підозрюваного на місці та запропоновано типову форму плану.

У підрозділі 3.2 «**Тактичні прийоми перевірки показань підозрюваного на місці**» досліджуються найбільш ефективні і специфічні прийоми стосовно проведення даної слідчої дії. Наголошується на тому, що слід розрізняти тактичні прийоми і

умови, що забезпечують об'єктивність результатів слідчої дії, або вимоги до її організації. Визначені такі найбільш типові тактичні прийоми перевірки показань підозрюваного на місці: поєднання розповіді і показу особою, показання якої перевіряються; поєднання розповіді з демонстрацією окремих дій особою, показання якою перевіряються; використання «опорних пунктів»; використання слідчим плану чи схеми території (приміщення); спостереження за поведінкою особи, показання якої перевіряються; макетування; використання манекенів (муляжів) при демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій; використання з цією ж метою справжніх предметів-речових доказів та ін. Під час перевірки показань на місці ефективними можуть бути також тактичні прийоми, що застосовуються при проведенні інших слідчих дій (допиту, слідчого огляду тощо): постановка різного роду запитань, аналіз окремих слідів (предметів) на місці події, моделювання події, що відбулася, та ін.

У підрозділі 3.3 **«Проблема формування типових систем тактичних прийомів перевірки показань підозрюваного на місці»** доводиться необхідність упорядкування (систематизації) тактичних прийомів. Доцільність систематизації прийомів підтверджується й результатами проведеного анкетування слідчих прокуратури й МВС України. На запитання: чи застосовуєте Ви при проведенні перевірки показань на місці тактичні прийоми в комплексі, – 65,3% респондентів дали позитивну відповідь. Також було встановлено, що 14% опитаних пов'язують труднощі у проведенні цієї слідчої дії з відсутністю типових систем тактичних прийомів перевірки показань на місці. Дисертантом акцентується увага на ситуаційній залежності і обумовленості тактичних прийомів. В роботі вирізняються певні групи ситуацій перевірки показань підозрюваного на місці: 1) ситуації, що характеризують неможливість подальшого проведення цієї слідчої дії; 2) ситуації, що характеризують безпосереднє проведення слідчої дії. Так, проведення перевірки показань на місці уявляється неможливим в разі: а) відмови особи, показання якої перевіряються, від продовження участі у проведенні слідчої дії; б) відмови цієї особи від раніше даних показань під час допиту. Автор вирізняє наступні ситуації, що характеризують безпосереднє проведення перевірки

показань підозрюваного на місці: а) у показаннях містяться дані про місце або маршрут, що має значення для розслідування; необхідно, щоб особа, показання якої перевіряються, вказала його розташування; б) показання підозрюваного містять опис обстановки, слід перевірити його поінформованість про обстановку на місці події; в) у показаннях є відомості про динаміку перебігу події: виконання тих чи інших дій, взаємне розташування людей і предметів у той чи інший момент часу; необхідно уточнити, яким чином відбувалася досліджувана подія; г) показання містять дані, що вказують на можливість виявлення на місці «знарядь злочину»; слід уточнити місце, де вони можуть знаходитись. Під час дослідження здійснена розробка типових систем тактичних прийомів перевірки показань підозрюваного на місці (система тактичних прийомів, спрямована на уточнення місця або маршруту, про які йшлося в показаннях; система прийомів, спрямована на перевірку поінформованості про обстановку на місці події; система, спрямована на уточнення динаміки події; система, спрямована на уточнення місця можливого виявлення «знарядь злочину»). Запропоновано зміст таких систем та надано їх характеристику.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання по дослідженню тактики і психології перевірки показань підозрюваного на місці. Головними теоретичними і прикладними результатами роботи є такі висновки:

1) Обґрунтовано необхідність існування самостійної слідчої дії – перевірки показань на місці. Сформульовані ознаки та запропоновано наступне визначення поняття *перевірки показань на місці* – *самостійна слідча дія, яка являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час допиту (та (або) ідеальних слідів пам'яті), з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, з метою виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також встановлення нових фактичних даних.*

2) В дисертаційному дослідженні проведено аналіз ст.194 КПК України «Відтворення обстановки і обставин події», в межах якої

можливе проведення перевірки показань на місці. Встановлено, що існуюча процесуальна регламентація перевірки показань на місці в межах норми ст.194 чинного КПК України є незадовільною. Обґрунтовується необхідність передбачити перевірку показань на місці в окремій статті КПК. В дисертації запропоновано проект статті до КПК України, яка регламентує порядок проведення перевірки показань на місці:

«1. З метою перевірки показань свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого про обставини злочину слідчий вправі в присутності понятих прибути на зазначене ним місце і зіставити інформацію, отриману під час допиту, з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються. Для участі в слідчій дії може запрошуватись спеціаліст. Участь особи, показання якої перевіряються, у проведенні слідчої дії є добровільною.

2. Під час проведення слідчої дії особи, показання якої перевіряються, слідчим можуть бути поставлені запитання. При цьому забороняється постановка навідних запитань та виконання дій навідного характеру.

3. Не допускається одночасна перевірка показань декількох осіб на місці.

4. Виконання дій не може принижувати гідність осіб, що приймають участь у перевірці показань, або створювати небезпеку для їх здоров'я.

5. Про хід та результати перевірки показань на місці складається протокол, який підписують учасники слідчої дії. Під час проведення слідчої дії може використовуватись фотозйомка, звуко- та відеозапис, а також складатись плани і схеми.»

3) Встановлено специфіку інформаційної структури перевірки показань на місці: цільова спрямованість на перевірку раніше отриманих показань, складна структура одержуваної інформації, різна її природа, динамічність. Перевірка показань передбачає як оцінку наявних, так і встановлення нових фактичних даних. Запропоновано структурно-логічну схему одержання інформації під час цієї слідчої дії. Наведено класифікацію інформації під час перевірки показань на місці (за її природою, функціональним призначенням, характером відомостей).

4) Досліджено проблему використання закономірностей спілкування при перевірці показань на місці. У перебігу її проведення з метою одержання інформації слідчий взаємодіє з особливим джерелом, у ролі якого виступає людина – носій ідеальних слідів пам'яті. Цим визначається форма, у якій відбувається така взаємодія (спілкування) і відповідно методи та прийоми, які застосовуються слідчим з метою отримання інформації.

5) Обґрунтована необхідність використання психології підозрюваного в процесі перевірки показань на місці. Встановлено, що участь підозрюваного має добровільний характер. Наголошується на необхідності враховування психологічних чинників, які впливають на формування позиції й поведінку підозрюваного. Запропоновано рекомендації, спрямовані на зниження ризику відмови підозрюваного від продовження участі у перевірці показань на місці і від раніше даних показань.

6) Визначені умови, необхідні для прийняття слідчим рішення про проведення перевірки показань на місці. Розглянуто особливості підготовчого етапу до проведення слідчої дії. У роботі підкреслюється значення збирання й аналізу інформації як важливого елементу підготовки до слідчої дії. Останнє пов'язано з її перевірою характером: вона проводиться для перевірки отриманих показань за допомогою порівняння їх з фактичною обстановкою та іншими даними.

7) Досліджено ситуаційну залежність і обумовленість тактичних прийомів перевірки показань підозрюваного на місці. Здійснено виокремлення типових ситуацій перевірки показань на місці.

8) Розроблено типові системи тактичних прийомів перевірки показань підозрюваного на місці (система, спрямована на уточнення місця та (або) маршруту, про які йшлося в показаннях; система, спрямована на перевірку поінформованості про обстановку на місці події; система, спрямована на уточнення динаміки події; система, спрямована на уточнення місця можливого виявлення «знарядь злочину»).

**Основні положення дисертації викладені у таких роботах
автора:**

1. Негребецкий В.В. Проблема использования проверки показаний на месте в расследовании преступлений // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 44. – С. 211-215.

2. Негребецкий В.В. Тактико-психологические основы проверки показаний на месте // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 47. – С. 187-193.

3. Негребецкий В.В. Проверка показаний на месте как процесс общения // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 59. – С. 154-159.

4. Негребецкий В.В. До питання методики розслідування злочинів у сфері бюджетного регулювання / Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матеріали науково-практичної конференції. 19 листопада 1997 р., м. Харків / Відп. ред. проф. В.С. Зеленецький, доц. Л.В. Дорош. - Харків: Право, 1998. - С.173-177.

5. Негребецкий В.В. Возможности использования методов психологии при проверке показаний на месте / Методологічні проблеми правової науки: Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевой. – Х.: Право, 2003. – С.366-369.

6. Негребецкий В.В. Роль проверки показаний на месте при расследовании злочинів // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук. – практ. конф. Харьков, 25-26 вересня 2003 р. / Ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 184-187.

7. Негребецкий В.В. Возможности использования методов рефлексивного мышления и управления при проверке показаний на месте // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матеріали науково-практичної конференції. Харків, 22-23 квітня 2004 р. / Редкол. В.В. Сташис та ін. – Харків: Юрінком Інтер, 2004. – С. 241-244.

АНОТАЦІЇ

Негребецький В. В. Перевірка показань підозрюваного на місці: тактика і психологія. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2005.

Дисертація присвячена дослідженню тактико-психологічних основ перевірки показань підозрюваного на місці. Визначено інформаційну сутність та роль перевірки показань на місці в системі слідчих дій. Встановлено особливості психологічної взаємодії поміж учасниками даної слідчої дії. Розроблено відповідно до ситуацій типові системи тактичних прийомів перевірки показань підозрюваного на місці.

Ключові слова: перевірка показань на місці, тактика перевірки показань підозрюваного на місці, психологія підозрюваного, тактичний прийом, система тактичних прийомів перевірки показань на місці.

Негребецький В.В. Проверка показаний подозреваемого на месте: тактика и психология. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 2005.

Диссертация посвящена исследованию тактико-психологических основ проверки показаний подозреваемого на месте. Установлены признаки и сформулировано определение понятия проверки показаний на месте. Причем проверка показаний на месте рассматривается как самостоятельное следственное действие. Предлагается проект статьи УПК Украины, определяющий процессуальный порядок проведения проверки показаний на месте.

Проведен анализ информации и определены критерии ее классификации применительно к проверке показаний на месте. Разработана структурно-логическая схема получения информации в процессе данного следственного действия.

Подвергнуты исследованию особенности психологического взаимодействия между участниками проверки показаний на месте. При проведении данного следственного действия существует необходимость в использовании закономерностей общения (вербальный аспект). Установлены особенности такого общения (расширенный круг субъектов общения, добровольность участия допрошенного лица в процессе общения, сочетание непосредственного и опосредованного взаимодействия между следователем и лицом, чьи показания проверяются, недопустимость наводящих вопросов и действий наводящего характера). Акцентируется внимание на возможностях использования рефлексивного мышления и управления при проверке показаний на месте. Сформулированы критерии применения следователем средств психологического воздействия на лицо, чьи показания проверяются. Установлено, что психология подозреваемого при проверке его показаний на месте может использоваться для: диагностики позиции подозреваемого, прогнозирования его поведения, избрания соответствующего психологического воздействия, оценки полученной информации. Обосновывается вывод о том, что с целью снижения риска отказа подозреваемого от участия в проверке показаний на месте данное следственное действие необходимо проводить безотлагательно после допроса.

Определена специфика подготовительного этапа проверки показаний на месте (структура подготовки, собирание и анализ информации, планирование следственного действия и др.) и исследованы тактические приемы ее производства. Аргументируется необходимость соблюдения определенных условий при принятии решения о проведении проверки показаний подозреваемого на месте. Обращено внимание на ситуационную обусловленность тактических приемов. Вычленены ситуации проверки показаний подозреваемого на месте (ситуации, характеризующие невозможность дальнейшего проведения этого следственного действия; ситуации, характеризующие непосредственно проведение проверки показаний на месте).

Исследована возможность комплексного использования тактических приемов, предприняты попытки к их систематизации. Разработаны типовые системы тактических приемов проверки

показаний подозреваемого на месте (система, направленная на уточнение места и (или) маршрута, о которых указывалось в показаниях; система, направленная на проверку осведомленности об обстановке на месте события; система, направленная на уточнение динамики события; система, направленная на уточнение места возможного обнаружения «орудий преступления»). Автором предложена интерпретация указанных систем тактических приемов и определены возможности в их практической реализации.

Ключевые слова: проверка показаний на месте, тактика проверки показаний подозреваемого на месте, психология подозреваемого, тактический прием, система тактических приемов проверки показаний на месте.

Negrebetsky V. V. Verifying Testimony at the Crime Scene: Tactics and Psychology. – Manuscript.

Dissertation to seek PhD in Law Degree, Major 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination. – Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine. – Kharkiv, 2005.

Dissertation is devoted to tactical and psychological grounds of verifying the testimony of the suspect at the crime scene. The author shows the informational essence and role of verifying testimony at the crime scene as part of the system of investigative actions. He establishes the specifics of the psychological interaction between the participants of this investigative action. The dissertation develops typical systems of tactical methods to verify the testimony of the suspect at the crime scene.

Key words: verifying testimony at the crime scene, tactics of verifying testimony at the crime scene, psychology of the suspect, tactical method, the system of tactical methods to verify the testimony of the suspect at the crime scene.